

Козіч В.І. (Мінск)

Проза Максіма Танка: штрыхі да сацыяльнага партрэта Заходняй Беларусі

Паэты часам маюць унутраную патрэбу пісаць прозу. Апавяданні класіка Максіма Багдановіча бачыліся як “падсветка” паэзіі. Яны – унутраная разумовая праца пісьменніка, як бы падмурак паэтычнага прыгожага пісьменства. Спасціжэнне ўнутранай змястоўнасці характару прапаноўваюць нашаніўскія аўтары Якуб Колас, Цётка, Змітрок Бядуля, Алесь Гарун, Вацлаў Ластоўскі, Максім Гарэцкі. Дэмакратычны накірунак у паказе жыццёвай драмы “маленькага” чалавека, звычайнага, “шэрага” ў паўсядзённым жыцці, галоўнага героя збліжаюць празаікаў першай трэці XX стагоддзя. Эпіцэнтрам зацікаўленасці для беларускіх пісьменнікаў стаў свет сялянства. Тэма селяніна, гаспадара, праблемы зямлі і волі, незалежнасці, інтэлігенцыі і народа сталі вызначальнымі для празаікаў гэтага перыяду.

У мастацкім свеце Максіма Танка проза не адыгрывае той ролі, як у творчасці Максіма Багдановіча. Маштабнасць таленту М. Танка выявілася ў дынамічным узыходжанні паэта. Менавіта ім быў створаны зборны гістарычны вобраз Заходняй Беларусі, яе сацыяльны партрэт. Інтэлектуальна-асацыятыўнае мысленне паспрыяла нараджэнню прозы, але за гэтым бачацца не столькі пошукі паэта М. Танка, колькі жаданне паспрабаваць свае сілы ў аналітычных жанрах, якія вымагаюць псіхалагізму пры стварэнні мастацкіх характараў.

Герой апавядання 1936 года “На прадмесці” – літаратар Гарыд, па ўсім відаць, барацьбіт за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне працоўных. М. Танк ставіць за мэту стварыць неардынарны, у многім супярэчлівы характар у няпростых жыццёвых абставінах. “Уводзінамі” ў душэўны стан Гарыда стаў пейзажны малюнак, эмацыянальна псіхалагізаваны, звязаны з псіхалагічным станам героя. Вецер, дождж на пачатку дзеяння хутка становіцца “дробным, чорным, сцюдзёным дажджом”, на фоне якога Гарыд вяртаецца вечарам дамоў у дэпрэсіўным настроі з суіцыдальным намерам, па дарозе размаўляе з чортам, а, па сутнасці, сам-насам. З унутранага дыялогу даведваемся, як выпявала ідэя нацыянальна-вызваленчага змагання ў лепшых яе носбітаў: “Біўся з малых год. Перш хадзіў за шмат кіламетраў да школы. Вучыўся... Матка думала, што выйдзеш на нейкага чыноўніка з бліскучымі гузікамі” [1, с. 9]. Чорт настойліва даводзіць паэту Гарыду, на жаль, і сёння актуальную “ісціну”: “Паэзія! Ёю і пальта не залатаеш. <...> У будучыні рэўматызм. Ямку дарма выкапаюць. Можа, хто скажа прамову: ідэолец, змагар, паэт і г.д. Пасыпецца з гары пясок;

заімгліць, як сёння, дождж... Пагавораць толькі, колькі трэба. Пашкадуюць, што памёр малады. Пахваляць, – па смерці ўсіх хваляць. Разыдуцца... Грабар плюне са злосці, мо загнець мудрым слоўцам: не выбраў лепшага часу памерці, а яшчэ і паэтам быў” [1, с. 10]. Начныя думкі перапыняюцца стукам у дзверы, надыходам дня.

Трэба сказаць, што грамадскае жыццё і літаратурны працэс у Заходняй Беларусі не былі бязвоблачнымі. Аўтарытарны рэжым Пілсудскага, рэпрэсіі супраць нацыянальных меншасцяў паклалі моцны адбітак на незалежніцкія пазіцыі лепшых сыноў таго часу. Нацыянальная ідэя і сацыяльны лёс беларуса цесна пераплецены ў прозе М. Танка. Думаецца, абсалютна не выпадковую назву мае апавяданне “На шляху”. Шляхі, дарогі, этапы вызначалі жыццё беларуса ў давераснёўскі перыяд. Каля вогнішча на беразе Нарачы спыніліся на начлег стары Трахім, батрак і сам аўтар. У творы яўна праглядае фальклорны пачатак. Пра гэта сведчыць і лічба “тры”, і размовы пра цяжкую долю-нядолю, і раздарожжа-разыходжанне на тры бакі туды, на думку герояў, куды “Трэба!”. Гнятлівасць думкі, “хмарнасць” настрой і перажыванняў выклікаюць паўторы, псіхалагічна насычаныя рэфрэны кшталту: “А есці ахвота, – працадзіў праз зубы (Трахім. – В.К.). – Вось і жыццё! Ад шасці год пайшоў да працы... Год дваццаць служыў парабкам...”, “Жыццё наша, як гэты рызман: увесь у латах і сцюдзёна. Ды і колер яго шэры...”, “Праўдаў на свеце шмат, толькі нашай мужыцкай, мазольнай за імі не відаць... А працаваць і ў нашай хаце працавалі ад цямна да цямна, а нядоімкі раслі...” [1, с. 11–12]. Прыцягальнасць танкаўскай прозы і ў тым, што ў ёй час ад часу праглядае паэзія вялікіх умоўна-асацыятыўных магчымасцяў. Вось, напрыклад, як у названым апавяданні пясняр Нарачы стварае высокапаэтычны вобраз: “А паміж возерам і агнём, быццам збуджанае манатонным голасам Трахіма, уставала, праходзіла жыццё шэрай кужэльнай ніткай” [1, с. 13].

Імгла, туман, шэрань, бель сталі вобразамі-архетыпамі ў беларускай літаратуры. М. Танк у пейзажнай замалёўцы “Бель” падае толькі блізкі душы беларуса родны краявід: “З іржавай балотнай вады дзе-нідзе чарнелі старыя, пакрытыя мохам альховыя пні, месцамі паросшыя атожыллем і зялёным прашлагоднім ягаднікам. На высокіх курганах-“стаўбунах” затлела зялёная курганніца. Зрэдку, быццам не верачы яшчэ вясенняму сонцу, павылазіла смычка – ды ляніва на вадзе распраўляў шырокае зялёнае лісце лопух” [1, с. 13]. Традыцыйна прырода ў нацыянальным прыгожым пісьменстве мае цесную повязь з сацыяльнымі матывамі. Сюжэт у многім нагадвае апавяданне Якуба

Коласа “Малады дубок”. Пятрусь ссякае бярозку, каб зрабіць з яе аглоблю, але быў падстрэлены лясніком Якімам. Выжыў, але неўзабаве абодва прападаюць пры невядомых абставінах. Час ад часу ў творы М. Танка ізноў выходзяць на першы план паэтычныя метафары, якія могуць атрымаць самую высокую эстэтычную ацэнку, так і бачыцца выдаткамі прозы слыннага паэта. Але, пагодзімся, такім прыгожым, рамантычна ўзнёслым “выдаткам”: “Ціха крадучыся, пераклічкай жаб, звонам камароў напаўзае над балотам вясенняя ноч... Вылазіць яна з-пад зачараванай папараці, з траснікоў, з-пад шырокіх і гладкіх лісцяў бабоўніку, з-пад раскіненых лап дзядоўніку, з-пад курганоў вылазіць чорная балотная ноч з Белі... А на захадзе доўга тлеюць недагарэўшыя стагі хмараў” [1, с. 15].

Пра крызіс беларускага вызваленчага руху 1930-х гадоў у Заходняй Беларусі сведчаць наступныя факты: у 1936 годзе адбыўся суд над групай моладзі камуністычнай арыентацыі, забарона газеты “Наша воля”, дзейнасці Таварыства беларускай школы, канфіскацыя зборніка М. Танка “На этапах”. Сюжэты апавяданняў гэтага перыяду памятаюцца як бы графічна, паасобнымі штрышкамі. Значнае месца займаюць замалеўкі прыроды, аўтарская рэфлексія, элегічная танальнасць. Філасофскі гадтэкст адыгрывае вялікую ролю ў апавяданні “Веялі вятры...”. Маладыя вяскоўцы шукалі сваё месца ў віры жыцця, імкнуліся быць карыснымі і свядомымі ў выкананні грамадзянскага абавязку перад простымі людзьмі, бацькамі. Максім Танк-празаік акрэслівае псіхалагічную дамінанту жыцця заходнебеларускай моладзі: “Роўнай струной цягнецца праз вёску, праз вузкія шнуры гасцінец... Шмат хлопцаў, дзяўчат з вёскі пайшлі гэтым гасцінцам у свет, ды мала хто з іх вярнуўся! Вось і Даніла ўжо чацвёрты год, Грышка – сёмы год, як нічога не піша, Бронька... Чакае каторага маці. Чакае месяц... год... Часамі далёка выходзіць на гасцінец, доўга глядзіць з-пад рукі, аж пакуль не пацягне ў вачах ці на полі... Не даюць заснуць ім гарачыя слёзы нат у кароткія летнія ночы... А ўсё ж не адной хацелася б ведаць хоць бы магілу сына!...” [1, с. 16]. Індывідуальныя рысы і ўласціваасці мастацкага характару адыходзяць на другі план. Галоўным становіцца абагульнены літаратурны вобраз.

Проза М. Танка – гэта пошукі пісьменнікам новых шляхоў і сродкаў мастацкага засваення рэчаіснасці. Актыўна ішоў працэс паэтызацыі і лірызацыі прозы ў межах суб’ектыўнасці і ўмоўнасці. Рэвалюцыйныя павевы набывалі нацыянальныя формы. Амаль усе героі малой прозы М. Танка мелі моцную падключанасць да барацьбы за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне.

Сяляне з апавядання “Поперак загонаў” ад Каляд не маюць хлеба, а солтыс Спірыдон і прадстаўнікі польскай улады забіраюць за нядоімкі апошніх кароў і коней, затапілі вадой зямельныя надзелы. Безнадзейнасць і адчай запаланілі душы Сымона, Рыгора, Якіма. Аптымізм чуецца толькі ў адной канчатковай фразе развязкі твора: “Поперак загонаў, па скончанай працы, ішоў народ...” [1, с. 24].

Вобраз рэвалюцыянера-барацьбіта за народнае шчасце, сацыяльную справядлівасць, за ўз’яднанне Заходняй і Усходняй Беларусі ў адзінай дзяржаве – звышзадача аўтара ў апавяданні “Па дарогах і вёсках”. Вобраз у многім рамантызаваны. Палітвязень дае зразумець сябру па няшчасці, што “толькі твая баяцца смерці, хто ўсё сваё жыццё пражыў для сябе. Дзеля таго мо і страшна ім так у апошнія часы. Аглянуцца назад – пуста, толькі пакінуў гару смецця на сваёй дарозе...” [1, с. 27]. Мікалай – галоўны герой апавядання – ходзіць ад вёскі да вёскі, абуджае людзей да непакоры і супраціву з цвёрдым перакананнем: “Але ці патрапіш пагасіць сонца, устрымаць буру, ці злавіць і стаптаць тую песню, якую толькі што прапелі ў жыцце дзяўчаты?” [1, с. 27].

Калі ў паэзіі Заходняй Беларусі шмат лозунгавасці, заклікаў да барацьбы, да пратэсту супраць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту, то ў прозе шмат публіцыстыкі, фальшаграфізму. На старонках апавяданняў М. Танка паўстае жывы чалавек з яго марамі, спадзяваннямі, горам і радасцю, любоўю і нянавісцю. Тэма інтэлігенцыі і народа гучыць у псіхалагічным абразку “На Наваградчыне”. “Перадусім наша інтэлігенцыя трохі пазнаёміцца з вёскай, з народам, а народ таксама пачуе хоць пару слоў ад людзей, якія лічаць сябе пупам усёй нацыі” [1, с. 28], – піша аўтар. Лёгкай іронія, нават скепсіс чытаецца ў творы, калі пісьменнік зазначае, што “адзін пяе “Люблю свой край”, закусваючы вэндзонай кілбасой, другі падцягвае “старонку гэту”, адразаючы кавалак кумпяка” [1, с. 29]. Псіхалагічна дакладны штрых дадае заўвага старой жанчыны: “Час рабочы... Дык што ж вы ходзіце па нашай старане і цешыцеся?” [1, с. 30].

Выступаючы на пісьменніцкім з’ездзе, народны паэт Беларусі Максім Танк вобразна падсумаваў: “Літаратура – гэта рака з многімі прытокамі, і кожны з іх мае свой колер, сваю тэмпературу, скорасць цячэння. І важна, каб гэта рака жывілася не са штучных вадаёмаў, а з чыстых крыніц народнага жыцця, у якім заўсёды многа свежасці, сапраўдных трывог і радасцей чалавечых” [1, с. 477]. Лепш не скажаш: мастацкая практыка М. Танка пацвярджае плённасць прамоўленага.

Літаратура

1. Танк, М. Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Бел. навука, 2006–2012. – Т. 8 : Празаічныя творы, артыкулы, выступленні, рэкамендацыі, некралогі. – 2009. – 642 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ